

TADEUSZ KAŁUŻNY SCJ
Wydział Teologiczny UPJPII

Prawosławie i ekumenizm. Kontrowersyjny dokument Soboru na Krecie (2016)

Orthodoxy and ecumenism. The controversial document of the Council in Crete (2016)

Abstract

In the article, its author aims at presenting the essential contents of the document of the Holy and Great Council in Crete (2016): *Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World*. In the first part, he presents the origin of the document very briefly. In the second part, he discusses the most controversial points of the studied text. In this context, he draws the reader's attention towards three issues: self-consciousness of the Orthodox Church, her stand on the ecclesial status of the non-Orthodox Communities and her understanding of her ecumenical involvement. In the third part, the author presents selected problems that have appeared in reception of the analysed document in the Orthodox world. At the end, the author claims that the Cretan Council has not managed to definitively solve the issue of the relations of the Orthodox Church with other Christians, with whom she has conducted ecumenical dialogue for decades.

Keywords: Holy and Great Council in Crete, ecumenism, Orthodox Church, Orthodox ecclesiology.

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie istotnych treści dokumentu Świętego i Wielkiego Soboru na Krecie (2016) *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim*. W pierwszej części artykułu przedstawiono genezę dokumentu. W drugiej części omówiono najbardziej kontrowersyjne punkty badanego tekstu. W związku z tym zwrócono uwagę na trzy kwestie: samoświadomość Kościoła prawosławnego, stanowisko na temat eklezjalnego statusu Wspólnot nieprawosławnych oraz rozumienie ekumenicznego zaangażowania prawosławia. W trzeciej części zaprezentowano niektóre problemy na drodze recepcji analizowanego dokumentu w świecie prawosławnym. Ostatecznie stwierdzono, iż kreteński Sobór nie zdołał rozwiązać w sposób definitywny kwestii relacji Kościoła prawosławnego do innych chrześcijan, z którymi prowadzi dialog ekumeniczny i współpracuje od dziesięcioleci.

Słowa kluczowe: Święty i Wielki Sobór na Krecie, ekumenizm, Kościół prawosławny, eklezjologia prawosławna.

Święty i Wielki Sobór Kościoła prawosławnego, zwołany w dniach 18–26 czerwca 2016 r. na Krecie, wypowiedział się w kilku kluczowych dla dzisiejszego prawosławia sprawach. Jednym z ważnych zagadnień, a zarazem najbardziej kontrowersyjnych tekstów kreteńskiego Soboru jest niewątpliwie dokument *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim*¹. Istotnie, temat ten wzbudził żywą dyskusję przed Soborem i w trakcie jego trwania. W rezultacie przyjęty przez Sobór dokument w tej sprawie spotkał się ze zróżnicowaną recepcją w dzisiejszym prawosławiu. Celem niniejszego opracowania jest próba przybliżenia zasadniczych wątków interesującego nas dokumentu, które mają wpływ na trudny proces jego recepcji.

Zagadnienie to zostanie przedstawione w trzech częściach. Na początku nakreślimy w dużym skrócie genezę dokumentu. Następnie omówimy najbardziej kontrowersyjne punkty badanego tekstu. Wreszcie zwrócimy uwagę na recepcję tego dokumentu w świecie prawosławnym.

1. Geneza dokumentu

Na potrzebę wypracowania wspólnego stanowiska na temat stosunku prawosławia do chrześcijan nieprawosławnych oraz szeroko pojętego ruchu ekumenicznego wskazywał Patriarchat Ekumeniczny już na początku XX w., w encyklikach z 1902 oraz 1920 r.² W związku z tym zagadnienie to znalazło się wśród 16 tematów dla przyszłego soboru Kościoła prawosławnego, przyjętych na Konferencji w Vatopedi w 1930 r. (tematy nr 7 i 8)³. Na liście tematów z Rodos w 1961 r. problematyka ekumeniczna, przewidziana do rozpatrzenia na przyszłym soborze, została zamieszczona w rozdziale V⁴. Z kolei w zweryfikowanym katalogu

¹ POI. SAINT ET GRAND CONCILE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE, *Les relations de l'Église orthodoxe avec l'ensemble du monde chrétiens* [Crète, 2016], w: A. MELLONI (red.), *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika* (Corpus Christianorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. Editio critica), t. IV.3: *Crete 2016*, Turnhout 2016, s. 1253–1293 [dalej: REOrth-2016]; tłum. A. Kuźma, J. Charkiewicz, J. Betlejko, „Cerkiewny Wiestnik” (2016) nr 4, s. 34–40; przedruk: SDE 33 (2017) nr 1, s. 107–113.

² Por. *Lettre encyclique du Patriarche Joachim III et du Synode de l'Église de Constantinople a toutes les Églises orthodoxes* (12 juin 1902), „Istina” 2 (1955) nr 1, s. 80–82; *Encyclique de l'Église de Constantinople a toutes les Églises du monde* (janvier 1920), „Échos d'Orient” 20 (1921), s. 462–463.

³ Por. *Каталог тем будущего Предсобора* [Vatopedi 1930], w: Г. СКОБЕЙ, *Межправославное сотрудничество в подготовке Святого и Великого Собора Восточной Православной Церкви*, „Церковь и время” 12 (2002), nr 2, s. 68.

⁴ POI. LA I CONFÉRENCE PANORTHODOXE DE RHODES (1961), *Catalogue des thèmes du pro-synode projeté*, „Istina” 9 (1963) nr 1, s. 51–52.

z 1976 r. zostały wyszczególnione dwa odrębne zagadnienia ekumeniczne: relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim (temat nr 8) oraz stosunek prawosławia do ruchu ekumenicznego (temat nr 9)⁵.

Na podstawie decyzji II Wszechprawosławnej Konferencji Przesoborowej w 1982 r. obydwa tematy znalazły się wśród zagadnień wybranych do przestudiowania i włączenia do porządku obrad następnej Konferencji Przesoborowej⁶. W związku z tym na podstawie wstępnych opracowań, przygotowanych przez lokalne Kościoły prawosławne, Międzyprawosławna Komisja Przygotowawcza w lutym 1986 r. przedstawiła wstępne projekty dwóch dokumentów w tej sprawie, które zostały przedłożone pod obrady III Wszechprawosławnej Konferencji Przesoborowej w październiku 1986 r. Konferencja Przesoborowa z 1986 r. – po dokonaniu drobnych poprawek – zatwierdziła obydwa interesujące nas projekty dokumentów dla przyszłego soboru: *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim*⁷ oraz *Prawosławie a ruch ekumeniczny*⁸.

Rewizji tych dwóch tekstów, zgodnie z postanowieniem Zgromadzenia (*Synaxis*) zwierzchników autokefalicznych Kościołów prawosławnych, które odbyło się w dniach 6–9 marca 2014 r. w Fanarze (Stambule), dokonała utworzona wówczas Specjalna Międzyprawosławna Komisja Przygotowawcza. Na posiedzeniu w dniach 30 września – 3 października 2014 r. Komisja postanowiła połączyć w jeden dokument te dwa zbliżone treściowo teksty, dotyczące ekumenicznego zaangażowania Kościoła prawosławnego (tematy 8 i 9 na liście z 1976 r.). Nowy tekst dokumentu, zatytułowany *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim*, został zatwierdzony przez V Wszechprawosławną Konferencję Przesoborową 15 października 2015 r. i przedłożony pod obrady kretańskiego Soboru w czerwcu 2016 r.⁹ W toku ob-

⁵ Por. PREMIÈRE CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [1976], *Décisions* [Chambésy, 28 novembre 1976], w: *Première Conférence Panorthodoxe Préconciliaire. Procès-verbaux et textes, Chambésy, 21–28 novembre 1976* [Synodica III], Chambésy (Genève) 1979, s. 114.

⁶ Por. DEUXIÈME CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [1982], *Décisions proposées au Saint et Grand Concile*, [Chambésy, 12 septembre 1982], w: *Deuxième Conférence Panorthodoxe Préconciliaire. Procès-verbaux et textes, Chambésy, 3–12 septembre 1982* [Synodica VII], Chambésy (Genève) 1994, s. 186.

⁷ Por. TROISIÈME CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [1986], *Relations de l'Église orthodoxe avec l'ensemble du monde chrétien*, „Episkepsis” 17 (1986) nr 369 [dalej: REOrth-1986], s. 9–13.

⁸ Por. TROISIÈME CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [1986], *Église orthodoxe et mouvement oecuménique*, „Episkepsis” 17 (1986) nr 369, s. 14–17. Na ten temat zob. T. KALUŻNY, *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*, Kraków 2008, s. 317–318, 337–338.

⁹ Por. CINQUIÈME CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [2015], *Les relations de l'Église orthodoxe avec l'ensemble du monde chrétien. Décision* (Chambésy, 15 octobre 2015), <https://mospat.ru/fr/2016/01/28/news127362/> (28.01.2016) (dalej: REOrth-2015); T. KALUŻNY, *Kościół prawosławny w drodze do Świętego i Wielkiego Soboru*, w: TENŻE, Z.J. KIJAS (red.), *Przed Soborem*

rad Świątego i Wielkiego Soboru tekst ten stał się przedmiotem żywej dyskusji. Ostatecznie, po dokonaniu pewnych modyfikacji, dokument ten został przyjęty przez kretański Sobór¹⁰.

2. Punkty kontrowersyjne dokumentu

W analizowanym dokumencie soborowym na szczególną uwagę zasługują te sformułowania, które wyrażają samoświadomość Kościoła prawosławnego, stanowisko na temat eklezjalnego statusu chrześcijan nieprawosławnych oraz rozumienie ekumenicznego zaangażowania prawosławia.

2.1. Samoświadomość eklezjalna

Ojcowie soborowi już w pierwszym punkcie dokumentu wyrażają głębokie przekonanie, że Kościół prawosławny „jest” jednym, świętym, katolickim i apostołskim Kościołem¹¹. Taka identyfikacja Kościoła prawosławnego z Kościołem Chrystusowym opiera się na fakcie założenia go przez Chrystusa, na wspólnocie w Trójcy Świątej i w sakramentach. Jedność ta wyraża się w sukcesji apostołskiej i w Tradycji Ojców Kościoła¹².

Warto w tym miejscu zauważyć, że w projekcie dokumentu III Konferencji Przed-soborowej z 1986 r. pt. *Prawosławie a ruch ekumeniczny* podstawowa aspiracja Kościoła prawosławnego do bycia prawdziwym Kościołem została wyrażona przez stwierdzenie, że „Kościół prawosławny (...) jest nosicielem i świadkiem wiary i Tradycji jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła”¹³. Stwierdzenie to pozwalało na bardziej otwartą interpretację relacji między Kościołem prawosławnym i Kościołem Chrystusa i pozostawiało nieco więcej miejsca na uznanie eklezjalnego charakteru innych „Kościółów” i „wyznań” chrześ-

Wszecchprawosławnym, Kraków 2016, s. 132–134. Dokument ten został podpisany przez przedstawicieli 14 autokefalicznych Kościołów prawosławnych, uczestniczących w V Konferencji Przed-soborowej w Chambésy. Por. R. PERŞA, *A canonical analysis of the most controversial phrase of the Holy and Great Council: „The Orthodox Church accepts the historical name of other non-orthodox Christian Churches and Confessions that are not in communion with her”*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa” 62 (2017) nr 1, s. 134.

¹⁰ Por. J. BETLEJKO, Świąty i Wielki Sobór Cerkwi Prawosławnej, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 33 (2017) nr 1, s. 72–73; S.Ch. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung nach der Heiligen und Großen Synode*, „Orthodoxes Forum” 31 (2017) nr 1–2, s. 84.

¹¹ *L'Église orthodoxe, étant l'Église une, sainte, catholique et apostolique, croit fermement, dans sa conscience ecclésiale profonde, qu'elle occupe une place prépondérante pour la promotion de l'unité chrétienne dans le monde d'aujourd'hui*. REOrth-2016, nr 1.

¹² Por. REOrth-2016, nr 2.

¹³ Por. TROISIÈME CONFÉRENCE PANORTHODOXE PRÉCONCILIAIRE [1986], *Église orthodoxe et mouvement œcuménique*, nr 1 (tłum. własne).

cijańskich. Na dalszym etapie soborowych przygotowań zrezygnowano jednak z tego wyrażenia. Istotnie, tekst ten nie znalazł się już w nowej redakcji projektu dokumentu na temat stosunku Kościoła prawosławnego do chrześcijan nieprawosławnych, opracowanego przez Specjalną Międzyprawosławną Komisję Przygotowawczą w 2014 r. i przedłożonego pod obrady V Konferencji Przesoborowej w 2015 r.¹⁴

2.2. Status eklezjalny chrześcijan nieprawosławnych

Skoro Kościół prawosławny stanowi jedyny prawdziwy Kościół Jezusa Chrystusa, jaki jest zatem eklezjalny status chrześcijan, którzy nie należą do wspólnoty Kościoła prawosławnego?

Stanowisko w tej sprawie zostało sformułowane przede wszystkim w punkcie szóstym omawianego dokumentu. Na początku Ojcowie soborowi stwierdzają: „Ontologicznej naturze Kościoła odpowiada jedność, której nigdy niepodobna naruszyć. Mimo to Kościół prawosławny przyjmuje historyczną nazwę innych, niebędących z nim w jednej wspólnocie, chrześcijańskich Kościołów i wyznań (...)”¹⁵.

Kościół prawosławny nie uznaje więc eklezjalnego statusu innych wspólnot chrześcijańskich, lecz tylko nazwę, jaka przyjęła się w historii na określenie tych wspólnot i to pod pewnymi warunkami. Stosowanie historycznej nazwy „Kościołów” i „wyznań” to jednak zupełnie co innego niż uznanie eklezjalnego charakteru danej wspólnoty chrześcijańskiej¹⁶.

Warto w tym miejscu zauważyć, że stanowisko na temat stosunku Kościoła prawosławnego do chrześcijan nieprawosławnych zostało po raz pierwszy sformułowane na forum wszechprawosławnym w projekcie dokumentu na temat „*Oikonomia*” kościelna w Kościele prawosławnym, opracowanym na pierwszym posiedzeniu Międzyprawosławnej Komisji Przygotowawczej w dniach 16–28 lipca 1971 r.¹⁷ W końcowej części tego projektu czytamy: „(...) Kościół

¹⁴ Por. S.CH. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche*, s. 83–84.

¹⁵ *D'après la nature ontologique de l'Église, son unité ne saurait être perturbée. Cependant, l'Église orthodoxe accepte l'appellation historique des autres Églises et Confessions chrétiennes hétérodoxes qui ne se trouvent pas en communion avec elle.* REOrth-2016, nr 6 (tłum. własne). W przekładzie tego fragmentu uwzględniono niektóre sugestie translatorskie R. Bosakowskiego. Por. R. BOSAKOWSKI, *Reinterpretacja Chalcedonu w dokumentach Świętego i Wielkiego Soboru Kościoła Prawosławnego (Kreta 2016). Krytyczna analiza polskiego tłumaczenia i nowa próba translatorska*, s. 41: http://www.prchiz.pl/pliki/Kreta_Reinterpretacja_Chalcedonu.pdf (15.02.2018).

¹⁶ Por. R. PERŞA, *A canonical analysis*, s. 133; P. BOUTENEFF, „*Kościół*” i „*Kościóły*” w *eklezjologii Świętego i Wielkiego Soboru na Krecie*, <http://orthodox.fm/kosciol-koscioly-eklezjologii-swiatego-wielkiego-soboru-krecie/> (12.03.2018).

¹⁷ Por. COMMISSION INTERORTHODOXE PRÉPARATOIRE AU SAINT ET GRAND CONCILE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE, *L'économie dans l'Église orthodoxe* (Chambésy, 1971), „*Contacts*” 24 (1972) nr 80 (supplément), s. 9–31.

prawosławny nie tylko uznaje ontologiczne istnienie (egzystencję) wszystkich tych Kościołów i wyznań jako takich – jakkolwiek sam jest jednym, świętym, katolickim i apostołskim Kościołem – lecz również mocno wierzy, że wszystkie jego kontakty z nimi powinny opierać się na możliwie szybkim i obiektywnym wyjaśnieniu kwestii eklezjologicznych i całej treści ich doktryny”¹⁸.

Piętnaście lat później, w 1986 r. do tego tekstu nawiązała III Konferencja Przesoborowa podczas prac nad dokumentem na temat stosunku Kościoła prawosławnego do chrześcijan nieprawosławnych. W toku debaty nad tym dokumentem z zaczerpniętego fragmentu tekstu z 1971 r. usunięto termin „ontologiczne” (istnienie) i wprowadzono w jego miejsce wyrażenie „faktyczne” (istnienie)¹⁹. Ostatecznie w przyjętym przez Konferencję w 1986 r. projekcie dokumentu dla przyszłego Soboru stwierdza się, że „Kościół prawosławny (...) uznaje faktyczne istnienie wszystkich Kościołów i wyznań chrześcijańskich (...)”²⁰.

Na V Konferencji Przesoborowej w październiku 2015 r. powyższy fragment projektu dokumentu dla Świętego i Wielkiego Soboru uległ dalszej modyfikacji. W toku debaty na ten temat pojawiło się zastrzeżenie kwestionujące używanie słowa „Kościół” w odniesieniu do innych wspólnot chrześcijańskich. W związku z tym zdecydowano o wprowadzeniu modyfikacji, która precyzowałaby, iż nie chodzi tutaj o uznanie istnienia innych „Kościołów” w sensie doktrynalnym, czyli eklezjalnego ich statusu, ale jedynie o przyjęcie historycznej nazwy „Kościoły” na określenie innych wspólnot chrześcijańskich²¹. Ostatecznie w zatwierdzonym

¹⁸ (...) *L'Église orthodoxe, bien qu'étant l'Église une, sainte, catholique et apostolique, non seulement reconnaît l'existence ontologique de ses Églises chrétiennes, mais aussi croit fermement que tous ses rapports avec elles doivent être basés sur l'élucidation aussi rapide et objective que possible du problème ecclésiologique et de l'ensemble de leur doctrine.* COMMISSION INTERORTHODOXE PRÉPARATOIRE AU SAINT ET GRAND CONCILE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE, *L'économie dans l'Église orthodoxe* (Chambésy, 1971), s. 31 (tłum. własne).

¹⁹ Zastrzeżenie do tego wyrażenia zgłosił wówczas grecki teolog Theodoros Zissis, który między innymi zauważył: *Un peu plus bas, il est question de reconnaissance de «l'existence ontologique» des autres Églises chrétiennes. Il y a là contradiction. Nous pouvons reconnaître «l'existence», mais non «l'existence ontologique» des autres Églises chrétiennes. IIIe Conférence panorthodoxe préconciliaire. Actes (Chambésy, 28 octobre – 9 novembre 1986). Procès verbaux – documents [Synodica X], Chambésy (Genève) 2014, s. 231. Propozycja zmiany tego wyrażenia spotkała się z aprobatą biskupa Jeremiasza (Anchimiuka), członka delegacji Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. W związku z tym bp Jeremiasz zaproponował: *Émin. Président, une courte proposition. Hier, en petit groupe, nous avons discuté et sommes tombés d'accord sur le fait qu'il suffit de remplacer le mot «ontologique» par le mot «réele». Ceci au moins rendra clair le texte russe. Réellement, dans son existence terrestre, nous la reconnaissons. Mais pas «ontologique». IIIe Conférence panorthodoxe préconciliaire, s. 231.**

²⁰ *L'Église orthodoxe (...) reconnaît l'existence de fait de toutes les Églises et Confessions chrétiennes.* REOrth-1986, s. 9 (tłum. własne). Por. C. SONEA, *The Ecumenical Dialogue according to Holy and Great Council of the Orthodox Church in Crete (2016)*, „Roczniki Teologiczne” 64 (2017) z. 7, s. 133–134. Przyjęty przez Konferencję Przesoborową w 1986 r. projekt dokumentu *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim* został podpisany przez wszystkich jej uczestników. Por. R. PERŞA, *A canonical analysis*, s. 137–138; S.CH. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche*, s. 83.

²¹ Na posiedzeniu plenarnym Konferencji (2015) z postulatem, aby w ogóle nie używać słowa „Kościół” w odniesieniu do innych Wspólnot chrześcijańskich wystąpił arcybiskup berliński

przez Konferencję Przesoborową w 2015 r. projekcie dokumentu dla przyszłego soboru stwierdza się, że „Kościół prawosławny uznaje historyczne istnienie niezajdujących się w jedności z nim chrześcijańskich Kościołów i wyznań”²². W dokumencie końcowym kretańskiego Soboru z 2016 r. stanowisko prawosławia w tej kwestii zostało ujęte w sposób jeszcze bardziej powściągliwy. W punkcie szóstym dokumentu – jak zauważono – czytamy, że Kościół prawosławny „przyjmuje historyczną nazwę” innych Kościołów i wyznań chrześcijańskich²³.

W procesie kształtowania się tego istotnego wyrażenia można więc dostrzec swoistą ewolucję w kierunku coraz bardziej konserwatywnego sformułowania: od „uznania ontologicznego” (1971), a następnie „faktycznego” (1986) i „historycznego” (2015) istnienia, aż po gotowość akceptacji jedynie „historycznej nazwy” nieprawosławnych „Kościołów” i „wyznań” (2016), co w żaden sposób nie stanowi uznania ich eklezjalnego statusu. Stanowisko Kościoła prawosławnego w odniesieniu do chrześcijan nieprawosławnych na przestrzeni kolejnych lat soborowych przygotowań staje się więc coraz bardziej sztywne i zmierzające w kierunku eklezjologicznego ekskluzywizmu.

Powstaje w tym kontekście pytanie: Czy w świetle tak określonej samoświadomości eklezjalnej prawosławia jest miejsce na dialog ekumeniczny i jak prawosławie rozumie swoje ekumeniczne zaangażowanie?

2.3. Zaangażowanie ekumeniczne

W związku z tym należy przede wszystkim zauważyć, że w omawianym dokumencie Kościół prawosławny wyraża swoje przekonanie, że zajmuje wiodącą pozycję w dziele wspierania wysiłków na rzecz jedności chrześcijan w dzisiejszym świecie²⁴. Kościół prawosławny potwierdza też – wbrew negatywnym głosom i ostrej krytyce w jego łonie – przekonanie o konieczności międzychrześcijańskiego dialogu teologicznego²⁵ oraz swoją wolę aktywnego uczestnictwa w ruchu ekumenicznym²⁶. W soborowym dokumencie precyzje

i niemiecki Mark Arndt (Rosyjski Kościół prawosławny poza granicami Rosji). Takie rozwiązanie odrzucił serbski metropolita Bački Irinej (Bulović). Opowiedział się on za zachowaniem tego terminu, przy dokonaniu uściślenia, iż słowo „Kościoły” stosowane jest w odniesieniu do innych Wspólnot chrześcijańskich nie w sensie doktrynalnym, ale jako historyczna nazwa. Por. R. PERŠA, *A canonical analysis*, s. 139–140; S.CH. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche*, s. 84.

²² *L'Église orthodoxe reconnaît l'existence historique d'autres Églises et confessions chrétiennes ne se trouvant pas en communion avec elle*. REOrth-2015, nr 6 (tłum. własne). Por. R. PERŠA, *A canonical analysis*, s. 139–140.

²³ *Cependant, l'Église orthodoxe accepte l'appellation historique des autres Églises et Confessions chrétiennes hétérodoxes qui ne se trouvent pas en communion avec elle*. REOrth-2016, nr 6.

²⁴ Por. REOrth-2016, nr 1.

²⁵ Por. REOrth-2016, nr 23.

²⁶ Por. REOrth-2016, nr 6; S.CH. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche*, s. 81.

się, że współczesne bilateralne dialogi teologiczne Kościoła prawosławnego, podobnie jak jego udział w ruchu ekumenicznym, oparte są na jego prawosławnej samoświadomości i duchu powszechności oraz mają na celu poszukiwanie utraconej jedności chrześcijan na podstawie prawdy wiary i tradycji starożytnego Kościoła siedmiu soborów powszechnych²⁷. Dlatego prawosławne uczestnictwo w ruchu na rzecz przywrócenia jedności z innymi chrześcijanami w żaden sposób nie jest obce naturze i historii Kościoła prawosławnego, ale stanowi konsekwentny wyraz apostołskiej wiary i tradycji w nowych warunkach historycznych²⁸. To uczestnictwo prawosławia w oficjalnych dialogach teologicznych – jak to zostało podkreślone w dokumencie – jest wynikiem jednomyślnej decyzji wszystkich lokalnych Kościołów prawosławnych²⁹. W soborowym dokumencie zostają też przedstawione pewne zasady organizacji tych dialogów³⁰. W końcu, odnosząc się do antyekumenicznych tendencji w prawosławiu, autorzy soborowego dokumentu uważają za „godne potępienia” wszelkie próby rozerwania jedności Kościoła przez osoby lub grupy pod pretekstem obrony prawdziwego prawosławia³¹.

Z drugiej strony w dokumencie kretańskiego Soboru w sprawie relacji Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim nie ma wyraźnego uznania dla osiągnięć dotychczasowych dialogów teologicznych z udziałem prawosławia ani dla dokumentów dialogowych (np. w sprawie chrztu) podpisanych między Kościołem prawosławnym a innymi Kościołami i wspólnotami chrześcijańskimi. Wprawdzie autorzy dokumentu pozytywnie oceniają teksty teologiczne, wypracowane przez Komisję „Wiara i Ustrój” Światowej Rady Kościołów z udziałem prawosławia, od razu jednak zaznaczają, że Kościół prawosławny odnosi się z rezerwą do kluczowych zagadnień wiary i ustroju kościelnego, „ponieważ nieprawosławne Kościoły i wyznania odeszły od prawdziwej wiary jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła”³². Jeśli zestawimy to zdanie z podobnymi sformułowaniami zawartymi w Encyklice kretańskiego Soboru, jak np. stwierdzenie, że Kościół prawosławny „wykazuje wrażliwość wo-

²⁷ Por. REOrth-2016, nr 5, 24.

²⁸ Por. REOrth-2016, nr 4; JOB (GETCHA), *The Ecumenical Significance of the Holy and Great Council of the Orthodox Church*, <https://www.orthodoxcouncil.org/-/the-ecumenical-significance-of-the-holy-and-great-council-of-the-orthodox-church> (20.03.2018).

²⁹ Por. REOrth-2016, nr 9.

³⁰ Por. REOrth-2016, nr 10.

³¹ Por. REOrth-2016, nr 22.

³² (...) *car les Églises et confessions non-orthodoxes se sont éloignées de la vraie foi de l'Église une, sainte, catholique et apostolique*. REOrth-2016, nr 21 (tłum. własne). Tekst ros.: (...) *поскольку неправославные Церкви и конфессии отклонились от истинной веры Единой, Святой, Соборной и Апостольской Церкви*. Святой и Великий Собор Православной Церкви, Отношения Православной Церкви с остальным христианским миром [Крит, 2016], nr 21, w: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika*, s. 1275.

bec tych, którzy oddalili się od niego”³³, to można odnieść wrażenie, że podział chrześcijaństwa jest wynikiem błędów wyłącznie innych, którzy odłączyli się od Kościoła prawosławnego. To wrażenie wzmacnia powtarzane w tekstach kretańskiego Soboru niczym refren stwierdzenie o „świadectwie prawosławia”, które jest rozumiane jednostronnie, tylko jako ruch *ad extra*, i nie można w nim rozpoznać gotowości do bycia obdarowanym przez innych i do wzajemnego ubogacenia³⁴. Takie podejście do relacji z nieprawosławnymi – jak zauważa Stylianos Tsompanidis – było obce eklezjologii, jaką prawosławie rozwinęło w procesie soborowych przygotowań w latach 60. i 70. XX w. Podkreślano wówczas, że świadectwo prawosławia jest „podwójnie użyteczne”. Jest ono daniem i braniem, uświadomieniem sobie „odpowiedzialności, jaką wszyscy ponosimy za rozbitcie chrześcijaństwa”³⁵. Ten bardziej surowy i apologetyczny ton omawianego dokumentu kretańskiego Soboru – zdaniem Tsompanidisa – można interpretować jako ustępstwo wobec przeciwników dialogu ekumenicznego w obrębie Kościoła prawosławnego³⁶.

Pod wpływem antyekumenicznej krytyki w dokumencie soborowym zostały zmienione akcenty przy opisywaniu prawosławnego udziału w ruchu ekumenicznym. Tak na przykład w projekcie dokumentu na temat relacji z pozostałym światem chrześcijańskim z 2015 r. stwierdza się, że lokalne Kościoły prawosławne, uczestnicząc w strukturach Światowej Rady Kościołów, „wnoszą swój wkład w świadectwo prawdy i działania na rzecz jedności chrześcijan”³⁷. Natomiast w omawianym dokumencie kretańskiego Soboru to uczestnictwo Kościołów prawosławnych w strukturach ruchu ekumenicznego postrzegane jest już w kategoriach „promowania pokojowego współistnienia i współpracy wobec ważnych wyzwań społeczno-politycznych”³⁸.

³³ *L'Église [orthodoxe] est sensible à ceux qui l'ont quittée*. REOrth-2016, nr 20 (tłum. własne). Tekst ros.: [Православная] Церковь проявляет заботу о тех, кто отдалился от неё. Святой и Великий СОБОР ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ, Окружное Послание [Крит, 2016], nr 20, w: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika*, s. 1167.

³⁴ W dokumencie kretańskiego Soboru między innymi czytamy, że Kościół prawosławny był przychylnie nastawiony do dialogu z pozostałymi chrześcijanami i do udziału w ruchu ekumenicznym wierząc, że w ten sposób „daje aktywne świadectwo o pełni prawdy Chrystusowej oraz o swym duchowym bogactwie wobec tych, którzy znajdują się poza Nim”. REOrth-2016, nr 6 (tłum. własne). Por. SAINT ET GRAND CONCILE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE, *Message du saint et grand Concile de l'Église orthodoxe* [Crète, 2016], nr 3, w: *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika*, s. 1193.

³⁵ S.CH. TSOMPANIDIS, *Orthodoxe Kirche*, s. 86.

³⁶ Por. *tamże*.

³⁷ REOrth-2015, nr 17 (tłum. własne).

³⁸ REOrth-2016, nr 17 (tłum. własne). Por. А. ШИШКОВ, *Два экуменизма: консервативные христианские альянсы как новая форма экуменического взаимодействия*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” (2017) nr 1, s. 296.

3. Recepcja dokumentu

Tekst dokumentu *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim* został więc na Soborze zrewidowany i eklezjologicznie „złagodzony” w stosunku do jego wcześniejszego projektu. Jeśli weźmiemy pod uwagę kluczowe tezy przyjętego na Krecie w 2016 r. dokumentu na temat relacji Kościoła prawosławnego do chrześcijan nieprawosławnych, to należy stwierdzić, że przedstawione w nim stanowisko jest zdecydowanie konserwatywne³⁹. Soborowy dokument nie spotkał się jednak z aprobatą części Ojców soborowych. Pod dokumentem nie złożyło swoich podpisów łącznie 33 hierarchów z sześciu reprezentowanych na Krecie autokefalicznych Kościołów prawosławnych⁴⁰. Wśród nich znalazło się pięciu biskupów z Patriarchatu Ekumenicznego, po dwóch z Patriarchatów Aleksandrii i Jerozolimy, czterech hierarchów Kościoła Cypru i trzech biskupów Kościoła Grecji. Największe zastrzeżenia dokument ten wzbudził pośród członków delegacji serbskiej. Choćby pozytywne stanowisko w sprawie dokumentu wyraził „w imieniu swojego Kościoła” serbski patriarcha Irinej (Gavrilović), ostatecznie nie podpisała go większość, tj. 17 spośród 24 serbskich biskupów uczestniczących w kretańskim Soborze⁴¹.

Przeciwnicy Świętego i Wielkiego Soboru w treści przyjętego na Krecie dokumentu widzą innowację, zdradę prawosławia i eklezjologii Ojców Kościoła. Krytycy analizowanego dokumentu utrzymują, że zawiera on szereg stwierdzeń obcych eklezjologii prawosławnej. Chodzi przede wszystkim o stosowanie terminu „Kościół” w odniesieniu do wspólnot nieprawosławnych, co świadczy – zdaniem przeciwników ekumenizmu – o nieuprawnionym przyznaniu eklezjalnego statusu tym wspólnotom. W przekonaniu wielu krytyków tego dokumentu wspólnoty znajdujące się poza jedynym Kościołem prawosławnym są heretyckie, a zatem nie można ich określać mianem Kościołów. W związku z tym krytykowane są zawarte w tym dokumencie stwierdzenia mówiące o „utraconej jedności” i zaangażowaniu Kościoła prawosławnego na

³⁹ Por. R. PERŞA, *The Canonical Tradition of the Orthodox Church and the Holy and Great Council: between Reception and Rejection*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa” 62 (2017) nr 1, s. 48.

⁴⁰ Na rosyjskiej stronie internetowej www.theolcom.ru został opublikowany skan oryginalnego dokumentu, (nie) podpisanego przez poszczególnych ojców soborowych, co położyło kres spekulacjom na ten temat.

⁴¹ Wśród tych, którzy nie byli gotowi do podpisania omawianego dokumentu, znajduje się między innymi nazwisko administratora nowo ustanowionej w Austrii serbskiej diecezji z siedzibą w Wiedniu, bpa Bački Irineja (Bulovica), który „właściwie zawsze miał opinię otwartego na ekumenizm”. Por. E. SYNEK, *Das „Heilige und Grosse Konzil“ von Kreta*, Freistadt 2017, s. 115. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, że kilku biskupów, szczególnie krytycznych wobec ekumenizmu, w ogóle nie zostało przyjętych przez swój Kościół do delegacji soborowej. Por. *tamże*, s. 115–116.

rzecz „poszukiwania” i „przywracania jedności” wśród chrześcijan. Zdaniem krytyków, Kościół prawosławny nigdy nie utracił jedności wiary i wspólnoty Ducha Świętego, a zatem nie ma żadnej potrzeby jej poszukiwania. To inne wspólnoty odłączyły się od Kościoła prawosławnego i dlatego powinny do niego powrócić⁴².

Z drugiej strony były też na Krecie delegacje Kościołów prawosławnych, których wszyscy biskupi podpisali dokument, a mianowicie: Kościoła rumuńskiego, Kościoła polskiego, Kościoła albańskiego oraz Kościoła Czech i Słowacji⁴³. Wielu przedstawicieli Kościołów uczestniczących w Soborze występowało w obronie podjętych tam decyzji. Patriarcha ekumeniczny Bartłomiej w swoim wystąpieniu na otwarcie Soboru na Krecie skierował wyraźne ostrzeżenie wobec samozwańczych obrońców „prawdziwego prawosławia”, oskarżających o „herezję” wszystkich tych, którzy się nie zgadzają z ich poglądami⁴⁴.

⁴² POR. P. HEERS, *The „Council” of Crete and the New Emerging Ecclesiology: An Orthodox Examination*, <http://orthodoxethos.com/post/the-council-of-crete-and-the-new-emerging-ecclesiology-an-orthodox-examination> (28.07.2017); HIEROTHEOS (VLACHOS), *The term „Churches” as a „technical term”*, <http://www.pravoslavie.ru/db/english/105408.html> (31.08.2017); *Defense and Declaration of Cessation of Commemoration of Bishop on Account the Teaching of Heresy. Letter of Protopresbyter Theodore Zisis to Metropolitan Anthimos of Thessaloniki (March 3, 2017)*, <https://orthodoxethos.com/post/defense-and-declaration-of-cessation-of-commemoration-of-bishop-on-account-of-the-teaching-of-heresy> (10.03.2018). Abp Hiob (Getcha) sprowadza zastrzeżenia krytyków Świętego i Wielkiego Soboru, wysuwane w odniesieniu do omawianego dokumentu, do trzech następujących: 1) *there is no need to restore unity of the Church (as expressed in the document in articles 4, 5, 7, 12 16, 17, 18 and 24) since the only possible way is that heretics and schismatics return to the only Church, which is the Orthodox Church through repentance and therefore, the prayer of the Orthodox for the ‘union of all’ is interpreted as a prayer for those, that they may return to the true Church;* 2) *there are no Churches and no Christian Confessions (as stated in the document in articles 6, 16, 18, 19 and 20) outside the Orthodox Church, which is the only true Church;* 3) *therefore, there is no ‘Christian world’ (as stated in the title of the document and articles 8, 16 and 24) outside the Orthodox Church.* JOB (GETCHA), *The Ecumenical Significance of the Holy and Great Council of the Orthodox Church* (paragraf: *Reaction to the pre-conciliar document*). POR. T. KALUŻNY, *Православие на распутье. Проблемы принятия Святого и Великого Собора Православной Церкви на Крете* (2016), „Симпозиум” 21 (2017) nr 2, s. 164–165.

⁴³ Zob. www.theolcom.ru (10.03.2018). POR. E. SYNEK, *Das „Heilige und Grosse Konzil” von Kreta*, s. 115.

⁴⁴ POR. BARTOLOMEO I, *Discorso inaugurale* [Kreta, 20.06.2016], „Il Regno-documeni” 2016, nr 11, s. 368. Por. także REOrth-2016, nr 22. W poglądach niektórych przeciwników soborowego dokumentu na temat relacji Kościoła prawosławnego do innych chrześcijan można też zauważyć pewną niekonsekwencję. Tak np. Hierotheos Vlachos, który krytycznie odnosi się do zawartego w analizowanym dokumencie Kretańskiego Soboru terminu „Kościół”, w swojej wcześniejszej publikacji sam używa tego terminu na określenie innych wyznań chrześcijańskich. Podają za: R. PERŞA, *A canonical analysis*, s. 150–151. Analizowany dokument z Krety krytycznie ocenił również grecki teolog, Theodoros Zisis. W imię obrony prawosławnej wiary przed „herezją” czy „panherezją” ekumenizmu, w „Niedzieli Prawosławia” w 2017 r. zerwał on wspólnotę kościelną ze swoim biskupem, który w jego przekonaniu odpadł od prawosławnej wiary. Por. *Defense and Declaration of Cessation of Commemoration of Bishop*. Taka reakcja jest o tyle dziwna, że 30 lat wcześniej, jako aktywny uczestnik III Konferencji Przesoborowej w 1986 r., Th. Zisis – jak zauważono powyżej – był jednym z promotorów zawartego w przyjętym wówczas projekcie dokumentu dla przyszłego Soboru bardziej otwartego stanowiska Kościoła prawosławnego w tej materii. Por. R. PERŞA, *A canonical analysis*, s. 138.

W rezultacie dokument ten postrzegany jest jako najbardziej kontrowersyjny spośród tekstów Soboru na Krecie (2016)⁴⁵. Odzwierciedla on istniejące w dzisiejszym prawosławiu napięcia eklezjologiczne⁴⁶. Są one widoczne we wszystkich trzech prezentowanych wymiarach: interpretacji własnej samoświadomości eklezjalnej, ocenie statusu innych wyznań chrześcijańskich i rozumieniu dialogu ekumenicznego.

Mutatis mutandis w przypadku soborowego dokumentu na temat relacji Kościoła prawosławnego do innych chrześcijan wydają się wciąż aktualne słowa, wypowiedziane w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia przez polskiego teologa prawosławnego, ks. Jerzego Klintera. Zauważył on wówczas, iż pewne trudności na drodze ekumenicznego zaangażowania prawosławia wynikają z faktu, że w Kościele prawosławnym nigdy nie dokonał się taki przewrót w świadomości ekumenicznej, jaki miał miejsce w Kościele rzymskokatolickim w okresie od encykliki *Mortalium animos* do dekretu *Unitatis redintegratio*. W związku z tym ekumeniczne zaangażowanie prawosławia – zauważa Klinter – nie było wolne od pewnej dwuznaczności. Teologowie prawosławni, uczestniczący w ruchu ekumenicznym, byli przesiąknięci duchem zbliżonym do dekretu II Soboru Watykańskiego, a równocześnie zachowywali i nieraz nadal zachowują w swoich wystąpieniach coś z ducha *Mortalium animos*⁴⁷. „Od początku w stosunku do ekumenizmu – pisze Jerzy Klinter – świadomość prawosławna była jak gdyby rozszczępiona. Dwie fazy, które w świadomości katolickiej w stosunku do ekumenizmu realizowały się kolejno, w świadomości prawosławnej realizują się równocześnie, jak gdyby nakładając się na siebie”⁴⁸.

Wszystko to miało swój wpływ na debatę wokół projektu dokumentu na temat relacji Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim i determinuje również proces recepcji tekstu przyjętego na Krecie w 2016 r.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż krecki Sobór nie zdołał rozwiązać w sposób definitywny kwestii relacji Kościoła prawosławnego do innych chrześcijan, z którymi prowadzi dialog ekumeniczny i współpracuje od dziesięcioleci. W dokumencie *Relacje Kościoła prawosławnego z pozostałym światem chrześcijańskim* Święty i Wielki Sobór wprawdzie potwierdził wolę aktywnego uczestnictwa Kościoła prawosławnego w ruchu ekumenicznym, jednak równocześnie stwierdził tam niemożliwość uznania eklezjalnego statusu innych wyznań chrześcijańskich. Wynika stąd pewna niekonsekwencja, która ujawnia rozbieżności poglądów i eklezjologiczne napięcia w łonie dzisiejszego prawosławia

⁴⁵ Por. R. PERŞA, *A canonical analysis*, s. 131–133; C. SONEA, *The Ecumenical Dialogue*, s. 128.

⁴⁶ Por. P. BOUTENEFF, „Kościół” i „Kościoły”.

⁴⁷ Por. J. KLINTER, *O istocie prawosławia. Wybór pism*, Warszawa 1983, s. 427–428.

⁴⁸ *Tamże*, s. 428.

w odniesieniu do badanej kwestii. W ten sposób Kościół prawosławny staje dziś przed wyzwaniem dotyczącym nie tylko recepcji kontrowersyjnego dokumentu kretańskiego Soboru, ale również bardziej ekumenicznego rozwiązania kwestii relacji do chrześcijan nieprawosławnych. Sposób rozwiązania tej kwestii będzie miał swój istotny wpływ na rezultaty międzywyznaniowych dialogów ekumenicznych z udziałem prawosławia.

Bibliografia

- BETLEJKO J., *Święty i Wielki Sobór Cerkwi Prawosławnej*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 33 (2017) nr 1, s. 50–73.
- BOSAKOWSKI R., *Reinterpretacja Chalcedonu w dokumentach Świętego i Wielkiego Soboru Kościoła Prawosławnego (Kreta 2016). Krytyczna analiza polskiego tłumaczenia i nowa próba translatorska*, http://www.prchiz.pl/pliki/Kreta_Reinterpretacja_Chalcedonu.pdf (15.02.2018).
- BOUTENEFF P., „Kościół” i „Kościoly” w eklezjologii Świętego i Wielkiego Soboru na Krecie, <http://orthodox.fm/kosciol-koscioly-eklezjologii-swietego-wielkiego-soboru-krecie/> (12.03.2018).
- HEERS P., *The „Council” of Crete and the New Emerging Ecclesiology: An Orthodox Examination*, <http://orthodoxethos.com/post/the-council-of-crete-and-the-new-emerging-ecclesiology-an-orthodox-examination> (28.07.2017).
- HIEROTHEOS (VLACHOS), *The term „Churches” as a „technical term”*, <http://www.pravoslavie.ru/db/english/105408.html> (31.08.2017).
- JOB (GETCHA), *The Ecumenical Significance of the Holy and Great Council of the Orthodox Church*, <https://www.orthodoxcouncil.org/-/the-ecumenical-significance-of-the-holy-and-great-council-of-the-orthodox-church> (20.03.2018).
- KALUŻNY T., *Kościół prawosławny w drodze do Świętego i Wielkiego Soboru*, w: TENŻE, Z.J. KIJAS (red.), *Przed Soborem Wszechprawosławnym*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJPII 2016, s. 119–149.
- KALUŻNY T., *Nowy Sobór Ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów „Dehon” 2008.
- KALUŻNY T., *Православие на распутье. Проблемы принятия Святого и Великого Собора Православной Церкви на Крите (2016)*, „Symposium” 21 (2017) nr 2, s. 151–172.
- KLINGER J., *O istocie prawosławia. Wybór pism*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1983.
- PERŞA R., *A canonical analysis of the most controversial phrase of the Holy and Great Council: „The Orthodox Church accepts the historical name of other*

- non-orthodox Christian Churches and Confessions that are not in communion with her*”, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa” 62 (2017) nr 1, s. 131–157.
- PERŞA R., *The Canonical Tradition of the Orthodox Church and the Holy and Great Council: between Reception and Rejection*, „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Theologia Orthodoxa” 62 (2017) nr 1, s. 39–72.
- SONEA C., *The Ecumenical Dialogue according to Holy and Great Council of the Orthodox Church in Crete (2016)*, „Roczniki Teologiczne” 64 (2017), z. 7, s. 127–135.
- SYNEK E., *Das „Heilige und Grosse Konzil“ von Kreta*, Freistadt: Verlag Plöchl 2017.
- TSOMPANIDIS S.СН., *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung nach der Heiligen und Großen Synode*, „Orthodoxes Forum” 31 (2017) nr 1–2, s. 81–88.
- Каталог тем будущего Предсобора* [Vatopedi 1930], w: Г. СКОБЕЙ, *Межправославное сотрудничество в подготовке Святого и Великого Собора Восточной Православной Церкви*, „Церковь и время” 12 (2002) nr 2, s. 67–68.
- СВЯТОЙ И ВЕЛИКИЙ СОБОР ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ, *Окружное Послание* [Крит, 2016], nr 20, w: A. MELLONI (red.), *The Great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodika* (Corpus Christianorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta. Editio critica), t. IV.3: *Crete 2016*, Turnhout: Brepols Publishers 2016, s. 1115–1187.
- ШИШКОВ А., *Два экуменизма: консервативные христианские альянсы как новая форма экуменического взаимодействия*, „Государство, религия, церковь в России и за рубежом” (2017) nr 1, s. 269–300.